
KÜRT DİLBİLİMİNE KISA BİR BAKIŞ*

Çev: M.Veysi BABAYİĞİT & İsmail DİLBAZ**

Özet

Alanın parçalı doğası Kürtçe dil bilim arasından daimi bir problemdir. Güvenilir genel tanıtıcı tezlerin olması mevcuttur. Kürtçe üzerine çalışmaya başlayan dil bilimciler, yıllarını çoğunlukla birçok silik ve şüpheli güvenilirlik kaynağa düşürmeye mahkûmdurlar. Bu makalenin amaçlarından birisi gelecek araştırmaların bulgularının bağlantılarını var olan materyallerle ilişkilendirerek genişleyeceği umuduyla bilgilerin kapsamlı sıralamalarını bir araya getirmektir. Ayrıca Kürtçe de merkezi olduğuna inandığımız konuların yoğunlaştırılmış yararlarını sunuyor ve alanla ilgili araştırmalar için bazı belirleyicileri (imleçler) arz ediyoruz.

Abstract

A perennial problem (or Kurdish linguistics is the fragmented nature of the field. There is a lack of reliable general introductory texts, and a lack of a common forum for exchanging research results. Linguists beginning work on Kurdish are obliged to stumble their way through a variety of sources, often of obscure origin and some of doubtful reliability. One of the aims of this contribution is to bring together a broad range of previously published scholarship in the hope that future researchers will be able to widen the relevance of their findings by relating them to existent material. We also provide a highly condensed account of what we believe are central issues in Kurdish linguistics, and offer some pointers for future research in the field.

1-Kürtçe nedir?

“Kürtçe” Türkiye, Irak ve İran kavşağının karşılaştığı çok geniş ve bitişik bir alanın her yerinde konuşulan Batı-İran lehçeleriyle alakalı bir demetin tamamını kapsayan bir kavramdır. Kürtlerin daha küçük grupları Suriye, Ermenistan, Azerbaycan ve ayrıca oldukça

* Bu makale Yaron MATRAS ve GEOFFREY HAI tarafından yazılmış ve İngilizce olarak 2002 yılında Sprachtypol. Univ.Forsch (STUF) 55 1. Sayısında yayınlanmıştır. http://www.uni-bamberg.de/fileadmin/aspra/bib-haig/kurdish_linguistics_a_brief.pdf, **Erişim tarihi: 14.01.2015**

** Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencileri, Kürt Dili ve Edebiyatı, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır

büyük (en az 700.000) sürgün topluluklardan oluşan Kürtler artık Batı Avrupa'da yaşıyorlar. Kürtçe konuşanların sayısının tahmini olarak 15 milyon ila 25 milyon arasında bir değişiklik gösterir. Kürtlerin devletsiz oluşunun bir sonucu olarak Kürt bağlılıklarının tamamı ve dilin sınırlarını çizmek kolay bir iş değildir (Bruinessen, 1997). Pratikte Kürtler kendilerine Kürt kimliğini biçenler olarak tanımlarlar. Böyle konuşanların da büyük bir çoğunluğu da Kürtçe konuşurlar.

Konuşanların sayısı ve standartlaştırma kademeleri arasından en büyük iki Kürtçe diyalektiği mevcuttur. Bunlar Sorani (Merkezi Kürtçe) ve Kurmanci (Veya Kuzey Kürtçe) diyalektleridir. Bazı bilim insanları, örneğin Kreyenbroek(1992) Sorani ve Kurmanci lehçeleri arasındaki yapısal farkların sonucunda bunları iki ayrı dil olarak görülebileceğinin altını çizmiştir. Ancak genel terminoloji ve konuşanların çoğunun düşüncesi temelinde bu ilişkinin bir üst kademesi olan Kürtçenin diyalektikleri olarak görülmesi yönündedir.

Burada bizim benimsediğimiz ise gelenektir. Sorani ve Kurmanci sorunsuz olarak Kürtçe kabul edilirken, çevresel diller üzerindeki diller olan Gorani ve Zazaki (Dımılı) gibi daha bir farklılık gösterirler. Bazı bilim adamları bu dillerin Kürtçenin diyalektikleri olduğunu öne sürerken bazıları da ayrı diller olarak görmektedir. Ayrıca birçok dilbilimci Zazaki'nin Doğu Anadolu'nun ortalarında konuşulan ayrı bir dil olduğu konusunda hemfikirdirler. (Selcan (1998) ve Paul (1998a, 1998b)) Yine de burası tartışılmaz bir gerçektir ki birçok Zazaki konuşanlar kendilerini Kürt olarak tanımlarlar. Dahası Zazaki üzerine yapılan dilbilimsel çalışmalar geleneksel olarak Kürtçenin sınırlarının içerisinde yapıyor. Zazakinin Kürtçe bir diyalekt olduğu görüşünü onaylamamıza rağmen bu günkü kitap Zazaki üzerine bir kâğıdı içererek bu geleneği devam ettiriyor.

2- Kürtçenin Standartlaştırılma Çabaları:

Kürt yazın geleneği toplumsal ve politik etmenler tarafından yavaşlatılmıştır. Kürt nüfusunun büyük bir oranı eğitimin tüm çeşitlerini sadece son zamanlarda edinebilmiştir. Milli eğitim sadece ulusal dilde eğitim veriyor ve Türkiye de Kürtçenin kamusal kullanımı çok yakın zamana kadar doğrudan hükümet tarafından baskı altındaydı. (Skutnabb – Kangasb 1995, Türkiye'nin dil politikaları üzerine) Yine de birçok Kürtçe yazma geleneği vardı. Kürtçenin kodlanması ve standardize edilmesi tabiri üç ana eylemle tanımlanabilir. En eski ve en yerleşik olanı Irak Kürdistan'ındaki Süleymaniye şehrindeki Sorani ve varyasyonlarıdır. Bu diyalektteki düz yazı örnekleri 19.yy'a kadar dayanır. Britanya egemenliği altındayken

Fars ve Arap alfabesiyle bilimsel bir yazı geliştirildi; bu alfabe üzerine geliştirilen Süleymaniye diyalektiği kısa ömürlü Kürt muhabber cumhuriyetinin resmi dili olarak kullanıldı ve daha sonra Irak'ın Kürt bölgelerinde çeşitli aralıklarla bölgenin resmi olarak tanınmış öğretim medya ve ticaret dili olarak kullanıldı ve gayri resmi olarak İran'ın Soranice konuşan bölgelerinde de kullanıldı. Kürtçenin standartlaştırılma çabaları Hakkari ve Botan illerinde özellikle orta şiir döneminde devam etmiştir. 19.yy ortalarına doğru sürgündeki ulusalcılar ilk olarak Arap harfleriyle yazılan Cizre ve Botan'ın Türkiye Suriye sınırına yakın Kurmancisi ile bir basın aracı kurdular. 1930'larda Celaded Bedir Han Türk harf inkılabından esinlenmiş ve onun bazı özelliklerini kopyalayan bir Latin harfi, Kürt alfabesini oluşturmuştur. Kuralcı dil bilgisel dış hatları yanında alfabe Bedir Han'ın Hawar dergisinin serisinde ve daha sonraları Bedir Han ve Lescon tarafından 1970'te yayınlanan ve aşağıda 4.4'te tartışılan tek yazı 'da yayınlanmıştır. Standartlaşmanın bir tür hedefi olarak Hawar kuralı Türkiye ve Suriye Kürdistan'ından sürgün edilmiş entelektüellere sadece politik bağlamda değil aynı zamanda dil olarak ta hizmet etmeye devam etmiştir. Daha yakınlarda Avrupa temelli Kürt kitle iletişimde olduğu gibi Batı Avrupa'ya göç etmiştir. Topluluklara da yerli bir dilin temellileri olarak kullanılan çağdaş sürgün Kurmanci yayımları özellikle Hawar kuralının genel çerçevesiyle birlikte çeşitlik gösterir fakat diyalektiğin ve imlânın usulleri tamamıyla uyumludur (Matrass, 1989) ve dinamik standart olarak geliştirilmesi düşünülebilir. Sovyetler birliğinde Kürtçe 1920'lerde roman Latin harfleriyle yazılan sonrada 1940'lar boyunca Kiril alfabesi kullanılan Orta Asya dilleri içerisinde yer alıyordu. Daha sonraki sözlük bilimciler bunu birkaç eserde kullandıkları gibi Ermenistan Erivan'da ki Kurmanci çeşidiyle yazılmış birçok popüler eserde kullanıldı. Kürtler uydu erişimi ve internet tarafından sunulan fırsatları yakalamada tez davrandılar. Geçen 10 yıl boyunca muhtemelen en meşhurunun medtv olduğunun bilinmesinin yanında (Hassanpour, 1997) Kürtçe üzerine ve Kürtçe olarak Avrupa'dan yayın yapan birçok türeyen şirketler ve kurulan web siteleri mevcut (örneğin: Azadiya welat) yeni medya ulusal sınırların ötesine bilgi saçmak için en görülmemiş fırsatlar barındırıyor. Henüz bu gelişmenin yönünü tahmin etmek adına çok erken olmasına rağmen şu andaki gelişmeler acil Kürtçe standartlaşmasına şüphesiz çok önemli sonuçlar doğuracaktır.

3- Kürtçenin Yapısal Özelliklerine Genel Bakış:

Kısa genel bakış Sorani ve Kurmanci genel özelliklerini sunar ve önemli farklarını nereyle ilişkili olduğunu belirtir.

Temel ses sistemi /i/ ve /u/ gibi kısa kapalı seslerin dalgalanmasını verir. Aynı zamanda ön arka ve ortada bulunan kısa kapalı seslerin arasındaki temiz ifade takasını ve kısa kapalı seslerin etrafındaki hece atımını içerir. Sesli harf sistemi görece basittir (Shokri bu bahdinani Kurmanci'nin güney çeşidi için). Diyalektler arasında sesli nitelikleri açısından düşündürücü farkları olmasına rağmen... Kürtçenin karakteristik sessiz sistemi /r/nin titremesi ve çırpması zıtlığıdır ve Soranide ayrıca dişsel ve damaksıl /l:/ ayrıca bağlantılı dillerde ses akımı mevcuttur. Damaksız sürtümlü ve gırtlaksı duruşlu /q/ diğer İrani ve Türki dillerde Arapçada olduğu gibi ortaktır. Gırtlaksı duruş ve boğazdan söylenen /h/ gibi bunlar /d/ /s/ sessizleri gibi Arapçadan alınmıştır (Kahn, 1976). Sorani'nin bir çok varyantlarında olmayan Kurmancinin karakteristik bir özelliği sessiz duruşlara (yarı kapalı ünsüzleri de içeren) duyduğu arzudur. Bazı yazarlar bunun Ermenice ve bazı başka dillerde de görülen bölgesel bir özellik olduğunu vurgularlar. Bazı ödünç alınmış sesler Farsça gibi bir takım dillere dağılmıştır (örneğin: gırtlaktan bir /h/ ile “heaft” diye okunan 7 sayısı). Bahtina'nin hece yapısı “Shokri” tarafından işlenmiştir. Diğer Batı İran dil ailesi üyeleri Farsça gibi Kürtçe yapı sırası anlamında uyumlu değildir. Cümlede düzenleyici baş sırası mevcuttur (örnek: yüklem bitimi). İsim öbeğinde baş düzenleyici sıralıdır. İsim öbeğinin en bariz özelliğinden bir tanesi başı izleyen ve düzenleyicileri arasında bağ kuran İrani izafe yapısıdır. İzafe yapısının alışılmadık tipolojik bir özelliği de nominal durumlar içerdiği sürece adacıkları bağlamasıdır.

Kurmanci'de izafe etkisi cinsiyet sayısı ve tanımlamalardan etkilenir. Kurmanci bütünde durum ve cinsiyet zıtlıklarını koruma anlamında daha muhafazakârdır (Erkek-Dişi). Soranide durum ve cinsiyet ayrımları büyük ölçüde kaybolmuştur ve Kurmanci'nin bazı çeşitlerinde cinsiyet ayrımının kaybolduğuna dair kanıtlar mevcuttur(bakınız: Haig, ileri şekilde durum karşıtlığı kesindir). Tarihi eski İrani genitif ve datif formlarında Kurmanci'nin Türkiye diyalektleri dişil isimleri kelimenin sonuna yumuşak bir /e/ getirerek belirtmeye meyillidir ama tekil erkek isimlerde son eksele belirtme meyilli belirli kelimelerle kısıtlıdır(Belirteçlerde-Sorularda) veya sadece belirsiz son ek /-ek/ ile başka bir yönde ya belirtilmemiştir ya da harfin üzerine konan çift noktayla anlatılmıştır (Bajer ”Kasaba”> *Bajeri) cinsiyet ve sayı durumlarının sonunda belirtilmiştir. İzafe de sahiplik bükümünden sadece sayılar etkilenmiştir. Belirlemeler durumlarda belirtilen Kurmanci'de ayrıca hem durum hem de cinsiyetten etkilenen son eklerle yapılır. Kuzeyde (Kurmanci'de) bu tür son ekler belirsiz isimleri vurgularken –belirli olanlar vurgusuzdur- kullanılır. Güneyde bu son

eklerin soydaşları belirli isimleri vurgulamada kullanılır. Yerel ilişkilerin ifadesi yer yön edatlarına dayanır – daha soyut anlamlarda 3 grup kapalı adettir – Kürtçenin birçok diyalektiğinde iki grup sirkompozisyon formları kurmak için kullanılır oysaki daha Kuzey Kurmanci türlerinde bu tamamlayıcı olarak kullanılır. Ertelenmiş belirteçlerin grubu parçacıklardır. İsim grubunun sonunda görülme eğilimindedirler. Alanları daha karmaşık isim grubunu da barındırır. Daha Kuzey Kurmanci diyalektlerinde bu parçacıklar henüz oluşmakta olan belirleyicilere benzemektedir ve birçok dilbilimci onları bu şekilde ele alır.

Fiil yapı bilimi (tense aspect modality) “TAM” zaman açısı yaklaşımı gibi tek olma eğilimindedir. Birçok anlaşma modeli varken (ZAY)’nın çekirdeği tamamlayıcı ve tamamlayıcı olmayan fiil sistemi de “geçmiş ve günümüz” diye adlandırılan Hint-İrani dilleri genel özellikleri barındıran sistemlerin karşılığında olur. Tamamlayıcı olan eski İran dilindeki /t/ ekinden gelir (Örneğin: gir /girt/ “almak”). Değişik biçimleme uç ve çok kısıtlı fiil gruplarından oluşur. En dikkat çekici olan “gel, git, gör, söyle” oysaki tarihi arka plan sözde çok çeşitli kökler üretmiştir, “k, kır(d)” gibi.

Tedridi ve belirleyici olmayan kategoriler köke bağlanabilen örneklerle ifade edilir. Son ekler bağlamsal tutturma, uzaklık ve yöntem ifade eder.

Uyum belirteçleri kendilerini bir takım bağ yapıcılardan türetirler. Sorani’de bunların parçacıkken ve yerleri olumsuzluk yardımcı fiil ve başka etmenlere göre değişirken Kurmanci’de pozisyonları sabittir ve hemen fiil kökünü takip ederler. Kurmanci’de böyle parçacıkların olmayışı iki diyalekt arasındaki en büyük farktır. Ancak Sorani bölgesine sınır bazı Kurmanci konuşulan yerlerde daha karmaşık, lehçe sınır çizgisini zorlayan parçacıklar tespit edilmiştir. Bu sistemin karmaşıklığı hala yeterli bir açıklama beklemektedir. Edilgen ve ettirgenler Kurmanci’de “hatin” gelmek ve “dan” vermek fiilleri ile yapılan analitik kategorileridir. Sorani’de edilgen ve ettirgenler fiille yapısal olarak türetilebilir. Fiziksel uzlaşma ve sıra modelleri Kürtçenin çeşitleri arasında düşündürücü şekilde farklılık gösterir.

Genel olarak Kürtçe fiil üzerinde uzlaşma (geçmiş-geniş) ayrımı gibi geçişli-geçişsiz konusudur. Özellikle uzlaşma konuları geçmiş zaman geçişli fiilleri için ayrıdır ki bunlar birçok lehçede bulunurlar. Diğer tüm cümle çeşitlerinde fiilin faillerin uzlaşmasıyla ismin -i hali bulunur.

Ergatif sıralamada aktör eğik durum alır ve sözlü anlaşma değişimlidir. Ergatif yapısının detayları ancak lehçeler arasındaki farklılaşır. Kurmancinin birçok lehçesi Orta İran dönemi süresince meydana gelmiş yukarıda anlatılan kutsal Ergatif yapısını kurmuştur ve bu daha çok yazılı Kurmanci için kabul edilmiştir. Standartlardan sapmaya en çok meyilli olan sözlü anlaşma iken aktörlerin eğik durumu en çok lehçelere karşı sabit görünür. Aslında birçok lehçe şahsi olmayan bir lehçe yapısına sahip sözlü anlaşma artık değişmiyor ayrıca birçok Kurmanci lehçesinde eğer çoğul ise sözlü anlaşma aktörleri de olabilir. Ancak detayları çözümünü sürdürür. Kurmancinin güneydoğu farklılıkları anlaşma modelindeki farklılıkla bir geçiş basamağında görünür. Bu geçiş basamağının karakteristiği hem aktör hem de değişimin eğik olduğu geçmiş zamanda çift eğik yapının yüksek sıklığıdır. Sorani’de sıralama genellikle özne-ismin -i halidir.

Soranide sıra yalın akuzatiftir yani ismin –i halidir. Geçmiş zaman geçişli cümleler kişisiz bir geçmiş zaman örneği göstermesine ve eklerin direkt fiile bağlanmak yerine nesneye bağlanarak özne yüklem uyumu göstermesine rağmen. (Bynon, 1980)

Kürtçe cümle yapısı, Farsça ve diğer İran dilleriyle yakından ilişkilidir. Dolaylı nesnelere ve hareket bildiren fiiller genellikle nesneyi takip ederken, varsayım kelime dizimi nesne-fiildir. Nitelikler, sahiplik ve bağıl cümleler onu takip ederken, zamirler ve rakamlar başta gelir. Bağlaçların keşfi, Ortadoğu ve Batı, Orta Asya’nın birçok dillerinin paylaştığı bağlaçlar havuzunu oluşturan Arapça dilindeki alıntılar gibi soru zamirlerinden, gramatik sembollerden ve yerel ifadelerden oluşur. En çelişkili ise anlamsal olarak daha belirli olan bağlaçları destekleyen ve tamamlayıcı, bağıl, zamansal zarfları ve şartlı cümlecikleri gösteren genel bağıl olarak işlev gören -ku/-ko’nun çok fonksiyonudur. Kürtçe sınırsız cümle tamamlamasından yoksundur, sınırsızlık sayılı bir kategoridedir; ancak şartlı tamamlar ve amaç cümlecikleri subjektiflerle görünen fiille sınırlıdır.

Türetim morfolojisi; isim-fiil türetimlerinin tamamen yoksun olması durumunda kısmen zayıflatılmıştır. Geçişli sonek –and düzenli geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türetir. -i/-ti sonekleri, daha çok sıfatlardan ve isimlerden soyut isimler türetmek için kullanılır. Zaman edatları, önekleri gramatize eder. İran dillerinin genel karakteristiği kısmen karışık, önfiil sistemi de açıktır. Farsça gibi Kürtçe daha çok isim/sıfat birleşimlerine ve de yeni sözel ifadeler oluşturmak için az sayıdaki fiillere (Kürtçe de kirin (yapmak), bun (olmak), ketin (düşmek) ve Kürtçenin diğer çeşitliliğindeki etimolojik eşdeğerler) bağlıdır.

Kürt Dilbiliminin Tarihi:

Avrupa Betimsel ve Lehçe Çalışmaları

Kürt dilinin bilimsel çalışması, MAURIZIO GARZONI'nın Grammatica e vocabulario della lingua kurda kitabının yayımlanmasıyla en az 1787'lere kadar dayanır; ancak Kürt dilbilgisinin doruğu Almanya ve Osmanlı imparatorluğunun arasındaki yakın ekonomik ve askeri bağlarının desteklediği Avrupalı akademisyenlerin Kürtçedeki geniş araştırmaları üstlendiği 19.yy da başladı. Üzerinde durulan nokta İran filolojisinin filizlendiği alandaki sonuçların ve Kürt lehçelerinin belgelenmesiydi. PRYM&SOCIN 1890, SOCIN 1898-1901, LERCH 1857-1858, LE COQ 1903, MAKAS 1897-1926 (1979) ; MAKAS 1900 (1979) bu dönemdeki diğer önemli çalışmalar arasındadır. Bir benzer gelenek BARR 1939 VE HADANK 1938 'in sonraki çalışmalarıdır. Sadece anılan metin koleksiyonlarıyla beraber, birkaç erken dilbilgileri de oluşturulmuştur. Örneğin; FOSSUM 1919, JUSTI 1880, SOANE 1913 ve SOANE 1919. Bu öncüller tarafından toparlanan materyal hacmi etkileyicidir ve lehçe çalışmaları, karşılaştırılmalı ve tarihsel dilbilgileri, dil iletişimi ve birçok alanlardaki değeri için muazzamdır; ancak İran filolojisi dışında henüz sistematik değerlendirmesi az olmuştur. Bu çalışmaların tekrar değerlendirilmesi yeni dil teorisi ışığında gelecek araştırma için potansiyel olarak çok verimli bir alan olabilirdi. II. Dünya savaşından beri etkili Kürtçedeki en açıklayıcı çalışma kuşkusuz Irak'ın Sorani ve Kurmanci lehçeleri üzerindeki kapsamlı alan çalışmalarını sistemli olarak belgeleyen MACKENZIE 1961 ve 1962'dir. MACKENZIE'nin çalışması, eski İranlı bilim adamlarının lehçe belgelerinin devamı olarak ancak önemli teknik ve teorik gelişmeler doğrultusunda görülebilir. MAZKENZIE öncelikle kayıtlarını teyp kayıtlarına dayandırdı ve daha sonra her bir lehçenin fonetik analizini üstlendi ve kopyalarını, atalarının kullandığı doğu kayıtlarının aksine fonetik metne dayandırdı. MACKENZIE kapsamlı metinler toplamasına rağmen amacı basit belgelemeden ziyade, lehçelerin türsel sınıflamasıyla ilgiliydi. Önerdiği lehçe sınıflaması, kesinlikle bugüne kadar Kürt dilbilimine getirilen en gelişmişidir. Maalesef MAZKENZIE, Türkiye de araştırmalarını yapmak istemiş ancak izin verilmemiştir, dolayısıyla Kürt lehçelerinin sadece küçük bir bölümü eserlerinde gösterilmiştir.

Sözlü Kürtçe'de bahsetmemiz gereken geniş çalışmalar arasında BLAU 1975 ve RITTER 1971 ve 1976'dır. RITTER'in metinleri özellikle önemlidir. Çünkü son 60 yıl içinde Türkiye de basılan en kapsamlı metni temsil eder. Ne yazık ki sistematik ve oldukça karışık

kayıtlar, Kürtçedeki çalışmaları genişletecek bir materyalin eksikliğinden dolayı biraz gölgelenmiştir.

Sovyet Geleneğindeki Kürt Çalışmaları:

Sovyetler Birliğinde, Kürtçe ülkenin birkaç küçük dillerdeki betimlemeleri tamamlamak için merkezi çabanın bir bütünü olarak dilbilimciler tarafından dikkat edilirdi. Kürtçe konuşan topluluklar, özellikle Ermenistan ve Azerbaycan'daki çeşitli cumhuriyetlerindeki nüfus merkezlerinde eski Sovyet birliğinin sınırlarında dağıtıldı. Sovyet Kürdologlar tarafından gerçekleştirilen çalışma esasen doğal olarak açıklayıcıydı ve ORANSKU, EDELIMAN, GRUNBERG ve diğerlerinin İran okulunun bir bölümü daha çok Leningrad da oluşturuldu. En önemli başarısı, Kürtçe de bir dizi standart referans çalışmalarının yayımı gibi 1950'lerden 1970'lere kadar Kürtçe de öncül bilimsel yetkililer olan KURDOEV, BAKAEV ya da EVDAL gibi dilin eğitilen anadil konuşmacıları olarak görüle bilirdi. KURDOEV 1957 ve BAKAEV 1973 Kurmanci Dilbilgisi, KURDOEV 1978 tarafından Karşılaştırılmalı Kurmanci-Sorani dilbilgisi ve KURDOEV 1960 tarafından Kurmanci-Ruşça sözlük muhtemelen en çok atfedilen Sovyet kürdologlarının çalışmalarıdır. Bir diğer değerli kaynak DZALIL & DZALIL (Celilê Celil) deki halk sanatının iki ciltlik koleksiyonudur. Bu çalışmalar Ermenistan'ın Kürtçe çeşitliliğine odaklanırken, Sovyet Kürdologlar da Türkmenistan da (BAKAEV 1962), Azerbaycan da (BAKAEV 1965), Horasan (CUKERMAN 1986) ve Mukri (EJUBI & SMIRNOVA 1968) lehçelerini de kapsadılar. Özellikle önemlisi KURDOEV 1960 dışında (BAKAEV 1957, EVDAL 1958, FARIZOV 1957, ORBELİ 1957) diğer sözlük serisini de içeren Kürt sözlükçülüğüne olan Sovyet yardımıdır. Özel araştırmalar, dil temasının sosyolinguistik (sosyo-dilbilim) açıları (BAKAEV 1977), imladaki uygulamalı araştırma (BAKAEV 1983) ve Kürt edebiyatı (CHAZNADAR 1967, KURDO 1983,1985) gibi fonetik ve morfolojiyi ve özellikle fiil morfolojisini (AVLIANI 1962, CUKERMAN 1962) kapsar. Kürtçede çoğu Sovyet edebiyatının sentezleri SMIRNOVA & EYUBI 1999 tarafından son zamanlarda yayımlanmıştır.

Yapısalcı Dilbilim Taslağıyla Çalışma:

Önceki bölümde anılan Sovyet edebiyatı dışında, muhtemelen Kürtçenin herhangi bir çeşidindeki yapısalcı çalışmalarına en erken teşebbüsler MCCARUS 1958, Amerikan dağıtımsal taslağında yazılan Sorani dilbilgisidir. Bunun üstüne ilave ederek, ABDULLAH ve

McCARUS gibi pedagojik çalışmalar yayımlandı ve McCARUS 1997 Süryani fonolojisinin kısa bir özetini vermektedir. Son zamanlarda, birçok bilgin üretici kadrosu içinde Süryani yönlerini işliyor (Sarwart, 1997). Şu an bir üretici taslağında çalışan Kuzey Irak Kürt Üniversitelerinde bulunan birkaç bilgin vardır. (Fattah, 1997)

Türkiye'deki kısmi dil yasağından dolayı, Kurmanci yapısalci dilbilimcilere nispeten az ilgi gördü. İlk önemli katkısı JASTROW 1997'deki Kurmanci fonolojisinin özetidir. MACKENZIE 1961a, 1962 birkaç Kurmanci lehçesinin güvenilir ve sistematik bir fonoloji ve morfoloji özetini veriyor, fakat sözdizimi kurallarına çok değinmiyor. Son olarak 1998 PAUL tarafından yerini aldığı için, TODD 1985'in kısa yapısalci Zazaca dilbilgisine değinmemiz gerekir. 1990'lı yıllardan beri, Kurmanci dilbilimsel yönleriyle ilgili sayısız çalışmalar gün yüzüne çıkmıştır, bunların bazılarını aşağıda değinilmiştir.

4.4 Son Yıllardaki Tanımlayıcı ve Pedagojik Çalışmalar

Şüphesiz en önemlisi BEDİRHAN HAN'ın ölümünden sonra yayımlanan, BEDİR HAN &LESCOT 1970 'tir. Almancaya çevrildi (BEDİRHAN KHAN & LESCOT) ve genişletilmiş ve her nasılsa düzeltilmiş baskısı da Türkçe'de mevcuttur.(BEDİR Han & LESCOT 1997) Kitap tanımlayıcı ve kuralcı dilbilgisi arasındaki karışımıdır; bazı diyalektel varyasyona değiniyor fakat genelde özellikle de 'doğruluk ' değişkenini tercih ediyor. Aslında, zıt –lehçe birliğini yaratmaya çalışıyor ve böyle yaparak modern edebi standardın temelini sağlıyor.(cf.2)

Kürtçe Kurmanci'sine dair birçok dil bilgisi ve pedagojik çalışmalar BEDİR KHAN &LESCOT tarafından öne sürülen kurallar doğrudan ya da dolaylı olarak benimsenir (cf örneğin BIÇUK 1997); bir istisna olarak kısa ve yapısalci BADILLI'nın 1992 dil bilgisi çalışmasıdır. Son zamanlarda birkaç yararlı Kürtçe ders kitapları yayımlanmıştır: Bunlar RIZGAR 1996, WURZEL 1997 ve BLAU & BARAK 1999. Son olarak, Kürtçenin sözlüklerle iyi hizmet edildiğine vurgu yapmamız gerekir. Yukarda vurgulanan Kürt –Rus sözlükleri yanı sıra birkaç Kürtçe –İngilizce, Kürtçe –Almanca ve Kürtçe-Türkçe sözlükler vardır. Kürtçe sözlükçülüğe genel bir bakış CYHET 1998 de yer verilmektedir.

5.Son Zamanlardaki Kürtçe Dilbilimlerdeki Seçilmiş Konular

5.1 Dil İlişkisi

Kürtler, yüzyıllardır Arapça, Ermenice, Persçe, yeni Aramice ve Türkçeyle yakından ilgili olan, birçok dilsel çevrede yaşamışlardır. Şaşırtıcı olmayan, bu ilişkilerin Kürt dili üzerinde bırakmış oldukları izlerdir. Dil ilişkisi genel olarak İran Filoloji bilginleri için ana konu değildir. Fakat son zamanlarda birçok dilbilimci tarafından ilerletilmektedir. Muhtemelen dil ilişkisini inceleyen ilk kişi KAHN 1976 idi. Onun tezi sadece İran’da konuşulan çeşitli Kurmanci fonolojisinin detaylı ve güvenilir bir taslağını sağlamıyor aynı zamanda da Kürtçe kaynakta yenilikçi bir dil tartışmasını da içeriyor. Değişim sadece sesbilim analizinden soyutlanabilen bir performans konusu değildir. Aksine, farklı fonetik varyasyonların açılımı çoklu dilsel normun olduğu bir çevrede gelişen yarım ve toplu belirli bir Kürtçe yeterliliğidir. (daha geleneksel bir Sovyet bakış açısı için BAKAEV 1997 ‘ye bakınız).

Yakın zamanda, dil ilişkisi Kürtçe araştırmaları için ana bir bölüm olmuştur. DORLEUN 1996 sözdizimi fenomeni üzerindeki etkilerine dair ilk uzun işlemlerli kitaptır ve bu gibiler oldukça önemlidir. Özellikle Kurmanci yapısı üzerindeki Türkçenin etkilerini incelemektedir. Böyle yaparak, Türkiye’de konuşulan birçok varyasyonlar için, birçok dilbilgisi ve pedagojik çalışmalarda benimsenen kiliseye ait yapının efsanevi bir şey olduğunu açığa çıkardı. Özellikle de, Diyarbakır civarlarında konuşulan varyasyonda kiliseye ait yapının tamamen diğer türlerden özellikle de PAYNE 1980 den çift –dolaylı benzer yapı nedeniyle terk edildiğini ileri sürmektedir. Türkçenin nasıl etkilediği sorusu belki bu gelişim kalıntılarına katkıda bulunmuş olabilir ama tamamen çözülmemiştir.

Kiliseye ait yapıdan sapma yeni değil ve kesinlikle Diyarbakır Kürtçesiyle sınırlı değil – özellikle 1963 PIREJKO’nun üretici raporuna bakabilirsiniz. Çift –eğik yapının örnekleri Türkiye den Kürt yazarların yazılı düzyazılarında bulunulabilir.(a) Gundiyan wan bazor ji hev kir ‘ köylüler onlardan zorla ayrılmış (OBLIQUE) : ya da (b) Mim we dit u nave we xece ye ‘ onu gördüm ve adı Xece idi. Açıkçası çift –meyilli yapının kesin dağılımı henüz kuruldu.

Dil iletişimi üzerindeki yeni çalışmalar Türkçe den çok diğer dillere dayandıran ve iyi genişletmiş (CHYET 1995, MATRAS 1998, MATRAS bu sayı) ve Doğu Anadolu’nun dilbilim bölgesi olarak nitelendirilmesi konusunu inceler. HAIG Kürtçe konuşma bölgesinden

Kürtçenin yüksek iletişim etki farklılığından veri sunarken, BULUT (2000) Kürtçenin sözel kategori olarak açıkça benimsenip benimsenmediği konusunu araştırır.

Yeni Kürt Dilbilimindeki Çeşitli Konular

Tipolojik açıdan Kürtçedeki izafe yapısı ve isim cümlesinin yapısı üzerindeki yeni çalışma SCHRODER 1999 ve BOEDER & SCHRODER 1998'dir. İsmi türü sistemi, MACKENZIE 1954 tarafından tarihi bir açıdan ve HAIG tarafından yapısal bir açıdan işlenir. UNGER 1996, limitli veri tabanına rağmen konuşma yapısına ilginç bir yardımdır. Yeni çalışmanın ana odağı, BYNON (1979 ve 1980) tarafından tarihi gelişim taslaklarıyla başlayan yapıdır. Son zamanlarda, DORLEJEN 1996 teklifler ışığında hükümet ve büküm teorisinde ileri sürülen Kürtçeyi değerlendirirken, Kürtçenin tipolojik açıları MATRAS 1992/1993 tarafından işlenir.

Gelecek Umutlar

Kürt dilbilimi, bütün dillerin dilbilimleri için heyecanlı umutlar öneren ve gelişmekte olan bir alandır. Kuzey Amerika metropollerinde ve Avrupa merkezinin birçok yerinde Kürtlere verilen çok sayıdaki sürgünler, Kürtçedeki araştırma durumları muhtemelen daha iyi olmamıştır. Yapısalcı dilbilim ana konuları dışında, Kürtçe sosyo-dilbilimde, dil iletişiminde, dil planlamasında ve dil değişiminde, araştırma için geniş ve henüz büyük ölçüde kullanılmayan potansiyel konular önerilir. Yapılacak çok şey vardır.

Kaynakça

- Abdullah, J.J & McCarus, E. (1966): Kurdish basic course dialect of sulaimania, Iraq. Ann Arbor; University of Michigan Press.
- Avliani, Ju, Ju (1962): Materialy po slozobomu glugolu kurdsкого jazyka. Samarkdand; Izdatel'stvo Samarkandskogo gosudaristvennogo universiteta imeni alisera navoi
- Badilli, K. (1992): Türkçe izahlı Kürtçe grameri Istanbul: MED [first published 1965].
- Bakaev, C, Ch, (1957): Kurdsko-russkij slovar Xebernama Kormanci-R'ust Moskva: Akademija Nauk.
- Bakaev, C, Ch, (1965): Jazyk azerbajdzanskich kurdiv Moksva: Akademija Nauk.
- Bakaev, C, Ch, (1973): Jazyk kurdiv SSR, Sravnitel'naja charakteristika govorov Moskva: Akademija Nauk.
- Bakaev, C, Ch, (1983): Osnovy kurdskoj orfografii Moskva: akademija Nauk.

-
- Barri, K. (1939): Kurdische Dialekte in: christensen, A. (ed.), Iranische Dialektaufzeichnungen aus dem Nachlaß von F.C. Andreas. Berlin 111-487.
- Bedir Khan, E.D. Lescot, R. (1970): Gramaire Kurde. Paris: Andrien Maisonneuve.
- Bedir Khan, E.D. & Lescot, R. (1986): Kurdische Grammatik kurmanci-Dialekt, Bonn: Verlag für kultur und Wissenschaft.
- Bedir Xan, E.C. & Lescot, R. (1997): Kürtçe dilbilgisi, Istanbul: DOZ
- Bıçuk, S. (1997): Rezimane kurdi (kurmanchi) Berlin weşanen instituta kurdi.
- Blau, J. (1975): Le kurde de amediya etde dijabal sindjör. Analyse Linguistique textes folkloriques. Glasaires. Pardis Klinksieck
- Blau, J.(1989): Le kurde in; Schmitt R. (ed,) Compendium linguarum iranicarum. Wiesbaden; Reichert, 327-335
- Blau, J. & Barak, W. (1999): Manuel de kurde kurmanji Paris L harmattan.
- Boeder W. & Schroeder C. (1998): Attribution und sekundäre pradikate im sprachvergleich. Deutsch english, kurdisch georgisch turkish in sprach typologie und universalienforschung 51-227.
- Bruinessen M. V. (1997): Kurden zwischen ethnizcher religiöser und regionaler identitat in Bork, C. Savelsberg E. & Hajo, S. (eds), ethnizität untuzil nationalismus religion und politik in Kürdistan. Münster lit 185-216.
- Bulut, C. (2000): indirectivity in kurmanji in: JOHANSON L & UTAS B. (eds) evidentials in turkic, iranian and neighbouring languages Berlin mounon 147-184.
- Bynon, T. (1979): The Ergative construction in kurdisch in bulletin of the school of oriental ant african studies 42-211-224.
- Bynon, T. (1980): From Passive to active via the ergative construction in TRAU GOTT E. LABRUM R. & SHEPHERD S. (eds) Papers from the fourth international conference of historical linguistics. Amsterdam Benjamins 151-169.
- Cabolov, R. L. (1976) Ocerk İstoriceskoj fonetiki kordskogo jazyka moskva: Akademija Nauk.
- Cabolov, R. L.(1978) Ocerk İstoriceskoj morfologii kordskogo jazyka moskva: Akademija Nauk.
- Chaznadar, M.(1967) Ocerk istorii savremennoj kurdskoj literatry moskva: Akademija Nauk.
- Chyet, M.(1995) noe-aramaicand kurdisch an interdisciplinary consideration of their influence on each other in IZRE EL S. & DRORY R. (EDS) language and culture in the near east leiden : brill 219-252.
- Chyet, M. (1998) kurdisch lexicography A survey and discussion in: İran and caucasus 2, 109 118.
- Cukerman, I. I. (1962) ocerki kurdskoj grammatiki .Moskva: izdat vostochnoj literatry
- Cukerman, I. I. (1978) ocerki kurdskoj grammatiki glagol'nye formy kurmandzi moskva: akademija nauk.
- Cukerman, I. I. (1986) chorasanskij kurmandzi moskva akademija nauk
- Dorleijn, M.(1996) the decay of ergativity in kurmanci language internal or contact induced? Tilburg:tilburg university press.
- Dzalil, O. & dzalil D. (1978) kurdsch fol'klor. Moskva izdatel'stvo nauka[2 vols].

- E'vdal, E. (1958) xebnema k'ordiye r'asınvısandineerivan akademıa ölmı ya R'SS ermenie
- Ejubi, K. R. & Sminova I. A. (1968) kurdsıj dialekt mukri leningrand akademıja nauk
- Farizow, I. O. (1957) rusko-kurdsıj slovar moskva akademıja nauk
- Fattah, M. M. (1997) a generative grammar of kurdish unpublished PhD thesis university of Amsterdam.
- Fossum, L. O. (1919) a practical kurdish grammar Minneapolis the Inter synodical ev lutheran Orient mission society
- Galletti, M. (1995) the italian contribution to kurdology in the journal of kurdish studies 1,97-112
- Hadank, K. (1938) untersuchungen zum westkurdischen böti und ezadi: berlin
- Haig, G. (1998) on the interaction of morphological and syntactic ergativity lessons from kurdish in *lingua* 105 .149 173
- Haig, G. (2001) linguistic diffusion in modern east Anatolia from top to bottom in Aikhenvald A. & Dixon R. M. W. (eds) *areal diffusion and genetic inheritance problems in comparative linguistics* Oxford : Oxford university press 197-224
- Haig, G. : the gender system in the kurdish language structural and sociolinguistic aspect in Borck C. Savelsberg E. & Hajo S. (eds) *kurdologie band 5 gender in kurdish* münster lit
- Haig, G. : Turkish influence on kurmanji kurdish evidence from the tunceli dialect in Jhanson L. Bulut C. & Kırıl F. (eds) *studies on turkic iranian contiguity* wiesbaden harrassowitz
- Haig, G. : the corpus of contemporary newspaper texts an exercise in corpus linguistics for modern kurdish in *kurdische studien sprachtypol univ forsch.*
- Haig, G. : Deviant number agreement in the kurdish ergative construction : agreement or anaphora ?
- Hassanpour, A. (1992) : nationalism and language in kurdistan 1918-1985 san Francisco: mellen research university press
- Hassanpour, A. (1997) *MED Tv großbritanien und der türkische staat die sunche einer staatenlosen nation nach souveranitat im ather* in Borck C. Savelsberg E. & Hajo S. (eds) *ethnizität nationalismus religion und politik in kurdistan* münster lit 239-278
- Jastrow, O. (1997) zur phonologie des kurdishcen is der türkei in *studien zur indologie und iranistik* 3,84-106
- Justi, F (1880 [1976]) *kurdische grammatik* st Petersburg
- Kahn, M. (1976) borrowing and regional variation in a phonological description of kurdish ann arbor Michigan : phonetics laboratory of the universtiy of Michigan
- Kreyenbroek, P.(1992): on the kurdish language in : kreyenbroek P. & sperl S. (eds) *the kurds:a contemporary everview* london routledge/soas politics and culture in the middle east series 68-83
- Kurdo, Q. (1983) *tarıxa edebyeta kürdi 1.* Stockholm roja nü
- Kurdo, Q. (1985) *tarıxa edebyeta kürdi 2. Serbej ü elbestbejen sorani* . Stockholm roja nü,
- Kurdoev, K. K.(1957) *grammatika kurdsıko jazyka fonetika morfologıja* moskva: akademıja nauk

-
- Kurdoev, K. K. (1960) kurdsko-russkij slovar ferhenga kürdi-rusi Moskva: akademija nauk
- Kurdoev, K. K. (1978) grammatika kurdschego jazyka na materialie dialektov kurmandzi i sorani Moskva: akademija nauk
- Lee, COQ A. (1903) kurdsche texte kurmangi erzählungen und lieder
- Lerch, P.(1857-1858) forschungen über die kürden und die iranischen nordchaldäer I -II. St. Petersburg
- Mackenzie, D.N. (1954) Gender in kurdisch in bulletin of the school of oriental and african studies 16 528 541
- Mackenzie, D.N. (1961a) kurdisch dialect studies I. London : Oxford university press
- Mackenzie, D.N. (1961b) the origins of kurdisch in transactions of the philological society 68 86
- Mackenzie, D.N. (1962) kurdisch dialect studies II. London : Oxford university press
- Makas, H. (1897 1926 [1979]) kurdische texte St. Petersburg /Leningrad
- Matras, Y. (1989) probleme der sprachstandardisierung am beispiel der orthographie des kurdischen. Unpublished MA-thesis university of Hamburg
- Matras, Y.(1992/1993) ergativity in kurmanji notes on its distribution and use in orientalia suecana 41 42 139 154
- Matras, Y.(1997) clause combination ergativity and coreferential deletion in kurmanji in studies in language 21 613 653
- Matras, Y.(1998) utterance modifiers and universals of grammatical borrowing in linguistics 36 281-331
- Matras, Y.(2000) how predictable is contact induced change in grammar? In Renfrew C. McMahon, A. & Trask, L. (eds) time depth in historical linguistics Cambridge mc.donald institute 563-583
- McCarus, E. (1958) kurdisch grammar descriptive analysis of the kurdisch of Sulaimaniya Iraq New York
- McCarus, E. (1997) kurdisch phonology in Kaye A. (ed) phonologies of Asia and Africa
- Orbeli, J. A. (1957) kurdsko-russkij slovar Moskva : akademija nauk
- Paul L. (1998a) the position of Zazaki among West Iranian languages in N. Sims –Williams (ed) proceedings of the 3rd European conference of Iranian studies 11 15.09.1995 Cambridge Wiesbaden Reichert 163- 176
- Paul, L. (1998b) Zazaki grammatik und versuch einer dialektologie Wiesbaden Reichert
- Payne, J.(1980) the decay of ergativity in Pamir languages in Lingua 147 186
- Pirejko, L. A. (1963) ergativnaja konstrukcija v kurdschom jazyke in Abaev V. L. (ed) iranskij sbornik k semidesjati letiju Prof I. I. Zarubina Moskva akademija nauk 150 158
- Prym, E. & Socin, A. (1890) kurdische sammlungen erzähltexte und lieder in den dialekten des tur'abdin und von Bohtan St. Petersburg
- Ritter, H. (1971) kurmanji texte aus dem tur'abdin in Oriens 21-22, 1-135
- Ritter, H.(1976) kurmanji texte aus dem tur'abdin in Oriens 25-26, 1-37
- Rızgar, B. (1996) learn kurdisch A multi level course in kurmanji London Lithosphere
- Sarwat, A. (1997) themen aus der kurdischen wortbildung Berlin Weşanen instituta kürdi

- Schroeder, C. (1999) attribution in kurmanci in Wagner K. H. & Wildgen W. (eds) studien zur phonologie grammatik Sprachphilosophie und semiouk beremen institut für allgemenie und angewandte sprach wissenschaft 43-63
- Selcan, Z. (1998) grammatik der zaza sprache nord dialekt berlin wissenschaft und technik
- Skutnabb Kangas, T. & Bucak S. (1995) killing o mother tongue- how the kurds are deprived of linguistics human rigths in Skutnabb kangas T. & phillipson R. (eds) linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination berlin mouton 347 370
- Skutnabb Kangas, T. (2000) linguistic genocide in education or worldwide diversty and human rights ? mahwah new jersey : Erlbaum
- Smirnova, I. A. & Eyubi, K.R. (1999) istoriko-dialektologiceskaja gramatika kurdiskogo jazyka. Santkt –peterburg: rossijskaja akademija nauk
- Soane, E.B. (1913) A grammar of the kurmaji or kurdish language london
- Soane, E.B (1919) elemantary kurmanji grammar soleimania district baghdad .
- Socin, A. (1818-1901) die sprache der kürden in grundriss der iranischen Philologie Bd 1 Abt 2. Strasbourg 249-286
- Todd, T. L. (1985) a grammar od dimili ann. Ann arbor : university of Michigan.
- Unger, C. (1996) The scope of discourse connectives: implications for discourse organization in journal of linguistics 32 403-38
- Wurzel, P. (1997) Rojbaş einföhrung in die kurdische sprache. Wiesbaden reichert.